

УДК 316.334.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.26>**І. В. Пиголенко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3612-3243>кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціологіїНаціонального технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**О. П. Северинчик**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4980-6956>

старший викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**О. М. Казьмірова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2123-4175>

старший викладач кафедри соціології

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. В історії людства елементи соціальної політики тією чи іншою мірою існували завжди. Однак слід відзначити, що суттєву різницю між політикою, наприклад, римської аристократії, яка являла собою цілком закрите для інших людей соціальне середовище і займалася роздачею хліба для плебеїв, і соціальною політикою, наприклад, уряду Франції після Другої світової війни, який гарантував громадянам рівний доступ до безкоштовної освіти, охорону здоров'я, допомогу по безробіттю і соціальне страхування. Соціальна політика та соціальний захист є основними складниками діяльності будь-якої сучасної соціальної держави. Стаття 1 Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [4]. Соціальна держава передбачає насамперед обов'язок політичної еліти будувати політику держави таким чином, щоб усі без винятку громадяни були захищені і у випадку потреби могли отримати соціальну допомогу.

У контексті цієї теми постає така проблема. Коли виникає соціальна держава та пов'язана з нею соціальна політика? Що являє собою соціальна політика і які проблеми є характерними для сучасних систем соціального захисту?

Метою цієї статті є визначення місця соціальної політики у системі пріоритетів державної політики, дослідження витоків та сучасних тенденцій розвитку соціальної держави.

Викладення основного матеріалу. Питання, пов'язані з розумінням сутності політики, відносин держави і суспільства з давнього часу є предметом уваги античних мислителів. З гли-

бокої давнини вчені різних шкіл визнавали, що завдання держави – піклування про своїх громадян. Арістотель вказував: «Сама ж держава є спілкування родів і селищ для досягнення досконалого самодостатнього існування, яке, як ми стверджуємо, полягає у щасливому та прекрасному житті» [1, с. 462]. Від уявлення Арістотеля «про державу, що складається із середніх людей» (середнього достатку), походить сьогоднішня оцінка «важливості середнього класу» як фактора стабілізації суспільства.

Мислителі Нового часу Т. Гоббс, І. Кант, Г. Гегель, В. фон Гумбольдт та ін. розглядали питання про обов'язки держави перед своїми громадянами, вважаючи справедливості незаперечною соціальною і моральною цінністю. Так, Вільгельм фон Гумбольдт писав як про юридичні функції держави (мир і безпеку у суспільстві, захист прав і свобод індивіда), так і соціальні функції (піклування про благо і щастя кожного). «У найзагальнішій формі під справжнім обсягом діяльності держави слід розуміти все те, що держава здатна зробити для блага суспільства, не порушуючи щойно встановленого нами принципу; з цього випливає більш конкретно визначення, що будь-яке прагнення держави втручатися у приватні справи громадян, якщо ці справи безпосередньо не порушують права інших, є неприйнятним» [3, с. 16].

Серед сучасних західних дослідників на необхідності реалізації соціальної політики вказував німецький учений Ю. Хабермас. Він вважав, що влада в буржуазно-демократичному суспільстві повинна формулювати соціальні програми. На перший план у діяльності держави виходить

соціальна політика. «Соціальна політика усуває крайні диспропорції та прояви незахищеності, не торкаючись, однак, зумовленої структурою нерівності власності, доходу та влади. Але держава з розвинутою системою соціального захисту у своїх установках та прагненнях орієнтується не лише на досягнення соціальної рівноваги за допомогою виплати індивідуальних компенсацій, а й на подолання та запобігання несприятливим для всього суспільства ситуаціям, наприклад, у сферах, що пов'язані з екологією» [11, с. 128].

Політика сучасних розвинених держав має високий рівень соціальної захищеності, зумовленої високим рівнем розвитку економіки. Стагнація та спад економіки блокують можливості ефективної політики соціального захисту. Хоча термін «соціальна держава» частіше за все використовується стосовно таких країн, як: Швеція, Фінляндія, Данія, однак без перебільшення можна вважати, що будь-яка сучасна (модернізована) держава містить у собі ознаки соціальної держави.

Соціальна політика держави реалізується безпосередньою увагою як до окремих осіб, так і до спільнот чи груп, які потребують підтримки та захисту. Як правило, це недієздатні, люди з обмеженими можливостями, діти і молодь, непрацездатні, люди пенсійного віку, люди похилого віку, діти-сироти, ветерани, мігранти, біженці, ув'язнені, особи з девіантною поведінкою, безробітні [9, с. 6].

Після Другої світової війни відбувається становлення сучасної системи соціального захисту в розвинених країнах світу, які ще називають державами загального добробуту (модель патерналістської держави). Держава загального добробуту (англ. welfare state) заснована на принципах рівності можливостей, справедливого розподілу багатства і громадської відповідальності за тих, хто не може забезпечити собі мінімальні умови гідного рівня життя.

Як правило, в такій моделі за допомогою прогресивного оподаткування здійснюється перерозподіл багатства, завдяки якому громадянам, незалежно від рівня їхнього доходу, як безкоштовні послуги надається середня (часто і вища) освіта, охорона здоров'я, а соціально незахищені верстви населення отримують адресні програми соціальної допомоги. Поява сучасної держави загального добробуту в основному була пов'язана з впровадженням кейнсіанської моделі соціально орієнтованого капіталізму, часто за участю соціал-демократичних партій. Західноєвропейська соціальна держава цього періоду характеризується збільшенням державного втручання в економіку, націоналізацією охорони здоров'я, транспорту, енергетики, важкої промисловості. У світлі кейнсіанської доктрини економічної політики держава загального добробуту великою мірою розглядалася як вбудований економічний і політичний стабілізатор.

Отже, держава загального добробуту в західних країнах досягла свого розквіту після Другої світової війни. Відмінною рисою цього періоду була наявність потужного робітничого руху, численного робітничого класу, який голосував за ліві партії. Саме ці обставини сприяли тому, що на виборах, як правило, перемагали соціал-демократи.

Важливим кроком уперед у сфері соціального захисту стало підписання у 1989 р. у Страсбурзі на саміті ЄС 11 державами-членами (окрім Великобританії, де прем'єр-міністром була консерватор М. Тетчер) «Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників» (скорочено – Соціальна хартія) [13]. В ній були зафіксовані такі положення: право на працю в будь-якій державі, що є членом ЄС, право на справедливу винагороду за працю, право на поліпшення умов життя та праці, право на соціальний захист, свобода об'єднань і колективних переговорів, право на професійну підготовку, рівні права чоловіків і жінок, право на охорону здоров'я та безпеку на робочому місці, захист дітей і підлітків, право людей похилого віку на гідні життєві стандарти, інтеграція інвалідів у суспільство і трудове життя [13].

У лютому 1992 р. відбулося підписання Маастрихтського договору, що призвело до утворення ЄС. Маастрихтський договір – угода про утворення Європейського Союзу. Договір був підписаний 7 лютого 1992 у м. Маастрихт (Нідерланди), набув чинності 1 листопада 1993 (після ратифікації 12 країнами-членами) [6]. Маастрихтський договір передбачав запровадження спільної валюти – євро, спільну зовнішню та оборонну політику, співпрацю у сфері правосуддя та внутрішніх справ. Договір став поштовхом у розвитку соціальної політики. Ця угода передбачала надання звіту із соціальних питань в Європейський парламент, Європейську раду і Економічний соціальний комітет. Усі країни-члени ЄС зобов'язувалися застосовувати закони соціальної політики.

17 грудня 2000 р. відбулося проголошення Європейською комісією, Сенатом і Парламентом Хартії основних прав ЄС, в якій в одному документі були закріплені всі права (соціальні, економічні, політичні) європейських громадян і мешканців ЄС: право на гідність, свободу, рівність, солідарність, працю, охорону здоров'я, захист навколишнього середовища, справедливе правосуддя та ін. Хартія набрала чинності в рамках Лісабонського договору 1 грудня 2009 року [12].

Як ми переконались, зрілої форми організації соціальна держава досягає в рамках індустріального суспільства, особливо у сер. ХХ ст., держава загального добробуту була реалізована в усіх економічно розвинутих країнах світу. Наприкінці 1970-х років у суспільному житті панувала думка, що всі громадяни соціальних держав згодом будуть соціально захищені і застраховані від ос-

новних життєвих ризиків. Але цього не сталося. Починаючи з 1980-х років зростання безробіття і поява нових форм бідності показали ілюзорність цих припущень. Держава загального добробуту переживала економічну та ідеологічну кризу. Багато ліберальних мислителів вбачали у державі загального добробуту ідеал соціального устрою, який забезпечить класовий мир та громадянську злагоду. Соціалісти у післявоєнних реформах передбачали можливий шлях до помірної демократичного соціалізму, планового і егалітарного суспільства. Як і будь-яке суспільне явище, соціальна держава попадає під вплив різних факторів: це певний історико-культурний контекст, політичний режим, стан економіки і т. д.

Наприкінці 1970-х років держави загального добробуту стикнулися із серйозними економічними проблемами. Надмірно широкі соціальні гарантії, надані державою добробуту своїм громадянам, високий рівень безробіття, старіння населення вимагали постійного зростання витрат на державні соціальні програми. Держава загального добробуту у середині 70-х років ХХ ст. починає критикуватись майже всіма політичними течіями і партіями, а консенсус, досягнутий між істеблішментом і робітничими класами та їх організаціями (профспілками і лівими партіями), ставав усе більш крихким.

Неоліберали, які відстоюють невтручання держави в ринкову економіку, стверджували, що держава загального добробуту призводить до «соціального утримання» і падіння ефективності економіки, оскільки, знімаючи відповідальність з індивіда, вона пригнічує його ініціативу у вирішенні власних проблем. Криза соціальної держави припадає на кінець 1970-х – початок 1980-х років, коли в результаті «неоліберальної революції» почали домінувати тетчерізм і рейганоміка. За цей час і стався суттєвий «демонтаж» елементів держави загального добробуту.

Велику роль у цій кризі зіграли нові фактори розвитку:

- глобалізація економіки, що супроводжується збільшенням несправедливості в міжнародному поділі праці, зростанням відмінностей у доходах і споживанні;
- ослаблення ролі національних держав, зростання впливу міжнародних фінансових інститутів, транснаціональних корпорацій;
- формування «регіонів-локомотивів» або «міст-локомотивів» розвитку, які збільшують ступінь розшарування населення навіть у розвинутих країнах;
- демографічні зміни, старіння населення в більшості країн світу;
- зниження політичної і соціальної ролі профспілок.

Нині в зарубіжній і вітчизняній науці накопичився досить великий вибір формулювань соці-

альної політики. Підходи до визначення сутності соціальної політики є різними, загальноприйнятого або найбільш вживаного його визначення не існує. Всі ці підходи, на нашу думку, можна розбити на три групи.

В одній групі мета соціальної політики розглядається в контексті соціально-трудових відносин і орієнтована на їх стабілізацію, регламентацію відносин праці і капіталу [9, с. 38].

Близькою до неї є група концепцій, що виходить з принципів соціальної справедливості і соціального партнерства як базових цінностей сучасного громадянського суспільства соціальної держави. Якщо поняття соціальної справедливості є на сьогодні доволі широким та ідеологічно нашарованим (як правило, під ним розуміється рівність усіх перед законом, відповідність ролі різних соціальних прошарків у житті суспільства та їх положення в ньому, відповідність праці її винагороді, вільний доступ до освіти, охорони здоров'я, культури і спорту), то соціальне партнерство розуміється як система взаємин між працівниками (представниками працівників), роботодавцями (представниками роботодавців), органами державної влади, органами місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення і узгодження інтересів роботодавців та працівників у питаннях трудових відносин. Основне призначення соціального партнерства – попереджати виникнення конфліктів між працівниками та роботодавцями у сфері трудових відносин, допомагати в узгодженні інтересів працівників, роботодавців, держави.

Третя група концепцій розглядає соціальну політику як вид суспільної діяльності, націлену насамперед на потенційно небезпечні прошарки населення – непрацевдатних, маргіналів, декласовані елементи, щоб через систему державної допомоги і суспільної благодійності забезпечити нижнім прошаркам населення мінімальний рівень задоволення їхніх потреб, добробуту і обмежити тим самим заможні класи від їхньої потенційної неконтрольованої ярості. Тому мета соціальної політики – узгодження інтересів різних соціальних груп, консолідація суспільства владними групами з метою отримання підтримки держави.

Іноді через ключовий акцент на узгодженні інтересів у соціальній політиці вчені надто розширюють трактовку соціальної політики. В кожному з цих підходів є свої сильні і слабкі сторони. Соціальна політика, що реалізується більшістю сучасних держав, містить у собі елементи цих концепцій.

Також слід зазначити, що для реалізації соціальної політики потрібні такі умови, як: утвердження динамічності механізму регулятивної діяльності, спрямованої на збагачення соціального потенціалу суспільства; відмова від форм та методів управління, що породжують соціальне відчуження людини [8, с. 25].

Підсумовуючи різні підходи, на нашу думку, можна дати таке визначення: соціальна політика – це сфера державної та громадської діяльності, основною функцією якої є створення та надання соціального захисту населення, що реалізується у вигляді соціальних виплат, соціальних послуг та інших взаємодій для забезпечення умов життєдіяльності людини.

Як зазначають С.М. Бондаренко та Н.В. Бугас, соціальна політика спрямована на забезпечення добробуту громадян через надання їм можливості отримати необхідні матеріальні, культурні та духовні блага [2].

Соціальна безпека розглядається насамперед як можливість людини задовольнити свої потреби, поєднуючи індивідуальні та суспільні інтереси. Вона досягається тоді, коли забезпечується необхідний рівень життя населення, який відображає ступінь задоволення матеріальних, духовних потреб людини і складається з декількох компонентів:

- розміру реальних душевих доходів, обсягу благ і послуг, що споживаються для підтримання життєдіяльності;
- забезпеченості роботою і житлом;
- доступності освіти, медичного, культурного обслуговування, екологічної безпеки.

Висновки. Отже, на початку ХХІ ст. модель держави загального добробуту проходить перевірку на міцність економічною, ідеологічною кризами, послабленням інституту національної держави, викликами глобалізації. У розвинених економічних країнах проглядається тенденція до згортання соціальної діяльності держави, все активніше ставиться питання про завершення ери welfare state. Якщо до 1980–1990-х рр. вважалося, що соціальні проблеми вимагають більшого втручання держави в розподіл прибутків і формування загального добробуту населення («патерналістська держава»), то після цього активізується процес лібералізації соціальної політики, рівень добробуту все більшою мірою визначається зусиллями окремого індивіда. Передбачається, що громадяни самі будуть формувати індивідуальні сценарії соціального захисту і соціального страхування.

Ліберальні соціальні держави скорочують соціальну діяльність публічно-владних структур і збільшують обсяги її реалізації корпораціями та приватними особами («приватизація соціальної держави» в англомовній літературі). Наприклад, реформа пенсійних систем відбувається у сторону збільшення відрахувань із солідарної системи пенсійного забезпечення на приватні пенсійні рахунки. Виникає питання, чи не призведе передача (хоча і часткова) функцій соціального забезпечення від держави до приватних структур громадян-

ського суспільства, комерціалізація соціальної сфери (освіта, медицина, житлово-комунальне господарство і т.д.) до девальвації забезпечення державою найважливіших соціальних прав громадян? Ці питання є вельми актуальними на сьогодні і потребують подальшого аналізу та дослідницьких розвідок у цій площині.

Література

1. Аристотель. Сочинения в 4 т. / за ред. А.И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
2. Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.40.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 450 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.09.2022).
5. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток: прийнята Всесвітньою зустріччю на найвищому рівні на користь соціального розвитку. Копенгаген. 6–12 березня 1995 року. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/copdecl.shtml (дата звернення: 30.09.2022).
6. Маастрихтський договір 1992. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=60173 (дата звернення: 30.09.2022).
7. Мних М.В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Науковий журнал «Український соціум»*. 2015. № 3. С. 114–124.
8. Моторнюк У.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Журнал «Економіка та держава»*. 2016. № 12. С. 23–26.
9. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 200 с.
10. Соціальна політика : навчальний посібник. / Л.Д. Климанська та ін. ; за заг. ред. В.М. Пічі та Я.Б. Турчин. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 318 с.
11. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма. *Альманах THESIS*. 1993. Вып. 2. С. 123–136. URL: https://igiti.hse.ru/data/159/314/1234/2_2_2Haber.pdf (дата звернення: 30.09.2022).
12. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хартія_основних_прав_Європейського_Союзу#Текст_Хартії (дата звернення: 30.09.2022).
13. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 30.09.2022).

Анотація

Пиголенко І. В., Северинчик О. П., Казьмірова О. М. Соціальна політика як необхідний складник соціальної держави. – Стаття.

У статті розглядається роль соціальної держави як інституції, що покликана нівелювати суперечливі моменти, що виникають між членами суспільства, і забезпечувати гідні умови життя всіх громадян. Держава постає ключовою і базовою фігурою в питаннях життєдіяльності всіх членів суспільства, координує інтереси різних груп населення задля ефективного співіснування різних соціальних верств суспільства. Розглядається історичний контекст та ретроспектива виникнення соціальної держави, її становлення та розвиток. У статті досліджується взаємозв'язок соціальної держави і соціальної політики, сутність соціальної політики, а також характерні проблеми сучасних систем соціального захисту.

Високий та достатній рівень соціального захисту населення, що властивий політиці сучасних соціальних держав, зумовлений високим рівнем розвитку економіки. При цьому стагнація та спад економіки блокують можливості ефективної політики соціального захисту.

Соціальна політика має ґрунтуватися на пізнанні законів суспільного розвитку, виявляти глибинні тенденції розвитку в усіх сферах суспільного життя, що зумовлюють процес самореалізації людиною власного соціального потенціалу. Умовою оптимізації соціальної політики є глибоке знання її суб'єктами процесів життєдіяльності суспільства, які впливають на соціальне становище, добробут та благополуччя людини. Для цього важлива роль належить соціальному оцінюванню та моніторингу, які передбачають систематичний аналіз процесів соціальної сфери, своєчасне внесення корективів у зміст і форми соціального регулювання процесів, від яких залежить задоволення соціальних потреб людини і суспільства, соціальна безпека як окремої особистості, так і суспільства загалом.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна держава, державна політика, соціальний захист.

Summary

Pygolenko I. V., Severynchuk O. P., Kazmirova O. M. Social policy as a necessary component of the welfare state. – Article.

In this article examines the role of the welfare state as an institution designed to eliminate conflicting moments that arise between members of society and provide decent living conditions for all citizens. The state becomes a key and basic figure in the life activities of all members of society, coordinates the interests of various population groups, for the effective coexistence of all social strata of society. The historical context and retrospective of the emergence of the social state, its formation and development are considered. The article examines the relationship between the welfare state and social policy, the essence of social policy, as well as the characteristic problems of modern social protection systems.

The high and sufficient level of social protection of the population, which is characteristic of the policy of modern welfare states, is due to the high level of economic development. At the same time, the stagnation and decline of the economy block the possibilities of an effective social protection policy.

Social policy should be based on knowledge of the laws of social development, identify deep development trends in all spheres of social life, which determine the process of self-realization by a person of his own social potential. A condition for the optimization of social policy is deep knowledge by its subjects of the life processes of society, which affect the social situation, well-being and well-being of a person. For this, an important role belongs to social assessment and monitoring, which involve a systematic analysis of the processes of the social sphere, the timely introduction of corrections to the content and forms of social regulation of processes on which the satisfaction of the social needs of man and society depends, social security, both of an individual and of society in as a whole.

Key words: social policy, welfare state, state policy, social protection.